

УДК 821.111(71)

Комаров Сергій,
доктор філологічних наук, доцент,
завідувач, професор кафедри світової літератури
Горлівський інститут іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

СИНТЕЗ ЖАНРОВИХ ДОМІНАНТ РОБІНЗОНАДИ ТА РОМАНУ ВИХОВАННЯ У КНИЗІ Я. МАРТЕЛЯ «LIFE OF PI»

У статті запропонований аналіз рис робінзонади та роману виховання у книзі сучасного канадського прозаїка Янна Мартеля «Life of Pi» (2001). На матеріалі тексту твору розкриваються особливості функціонування, з одного боку, мотивів ізоляції, острову, виживання, боротьби природних та цивілізаційних основ у людській свідомості, з іншого – мотивів дорослішання й формування соціальної моделі поведінки. Вказано на роль релігійних ідей у світосприйнятті героя. Акцентовується змістовна єдність домінант двох класичних жанрів у романі.

Ключові слова: робінзонада, роман виховання, корабельна аварія, ізоляція, тварина, острів, виживання, дорослішання, релігія.

The synthesis of genre dominants of Robinsonade and Bildungsroman in the «Life of Pi» by Yann Martel.

The article deals with the features of Robinsonade and Bildungsroman in «Life of Pi» (2001) by modern Canadian writer Yann Martel. The functioning of motives of isolation, island, survival, the struggle of natural and civilizational foundations in human consciousness, on the one hand, and motives of growing up and formation of a social model of behavior – on the other – are studied on the material of the text. Also, the role of religious ideas in the worldview of the character is revealed. The author accentuated the unity of the dominants of two classical genres in the novel.

Key words: Robinsonade, Bildungsroman, shipwreck, isolation, animal, island, survival, growing up, religion.

Янн Мартель – відносно нова постать світового літературного процесу. Майбутній письменник народився у франко-канадській родині, ще дитиною багато подорожував – його батько був дипломатом – по Європі та Латинській Америці. Ставши дорослим, Я. Мартель провів багато часу в Ірані, Туреччині та Індії. 1996 року виходить його перший роман «Self», у якому підіймається проблема пошуку людиною власної ідентичності, соціальної та гендерної, питання трансформації особистості [Pratt 2017]. В численних інтерв'ю прозаїк зізнавався, що книгою, яка вплинула на нього як на письменника найбільше, є «Божественна комедія» Данте. Також, серед улюблених творів автора – роман «Малюк» А. Доде, одна з перших у літературі Франції книг про дитинство

[Martel 2015], [Martel 2010]. Взагалі, ця тема є однією з основних у його творчості.

Світове визнання канадський митець отримує з виходом у 2001 році роману «Life of Pi» («Життя Пі»), який був нагороджений Букерівською премією. В анотаціях та відгуках цей роман порівнювався із творчими манерами Г. Гарсія Маркеса та С. Беккета, а також – з повістю Е. Хемінгуея «Старий та море». Жанрова природа твору характеризується складністю – Я. Мартель, як послідовник постмодернізму, сполучає у романі риси різних жанрів. За структурними та ідейно-проблемними властивостями «Life of Pi» все ж таки можна описати як цілісне у жанровому відношенні утворення – робінзонаду. Але цей класичний жанр під пером митця модифікується, збагачується ознаками інших жанрів: перш за все, філософського роману, а також – роману виховання і трилеру.

Метою пропонованої розвідки є дослідження у творі Я. Мартеля виявів двох жанрових систем – робінзонади та роману виховання.

Теорія та практика жанру робінзонади неодноразово ставала предметом вивчення у вітчизняному літературознавстві. Особливо цікавими та продуктивними, на наш погляд, є напрацювання Ю. І. Попова та А. Є. Нямцу. У дисертації Ю. І. Попова, присвяченій робінзонаді XX століття, розглядається функціонування цієї «сюжетної моделі» в англійській, французькій, російській літературах. Також, учений запропонував класифікацію робінзонад, виокремив їх «інтегральні та диференційні ознаки» [Попов 1988 : 22]. А. Є. Нямцу, відштовхуючись від робіт попередників, зокрема А. З. Вуліса, приділяє увагу особливостям «трансформації класичного матеріалу у добу НТР» [Нямцу 2007 : 357], залучаючи до аналізу різнопланові, часто мало відомі, художні тексти другої половини XX століття. Власне роман Я. Мартеля «Life of Pi» в аспекті жанрових кореляцій не розглядався. На просторах Інтернету можна знайти чимало рецензій та відгуків, які торкаються більшою мірою сюжету, тематики й образів книги. У цьому контексті вирізняється рецензія Д. Дроздовського на український переклад роману у 2016 році

[Дроздовський 2016]. Критик зосереджується на мультикультуральній та релігійній складових твору.

Отже, формально-змістовний центр класичних робінзонад будується на темі корабельної аварії, потрапляння героя на безлюдний острів, який сприймається як еквівалент земного раю, та виживання цивілізованої людини у незвичних для неї умовах. А. Вуліс сформулював функціональну систему моделі острова. Для сучасних зразків жанру важливі наступні її риси: *«демонстративна і повна відмова героя від першого життя»*; *«функція острова – підсилення пригодницького конфлікту за рахунок ситуаційних застережень»*; *«острів – це не лише безліч аномалій, але й їх критична концентрація. ...Острів – протяжність, яка загрожує вибухом»* [Вуліс 1986 : 41–43]. У ХХ столітті жанр робінзонади набуває філософських ознак. Випадкова або вимушена ізоляція індивідуума визначає екзистенціальні колізії як у сфері його буття, так і в галузі його духовних орієнтирів. Тепер робінзонада часто трактується як стан душі, яка самотня в густонаселеному людському світі [Нямцу 2007]. Сучасні робінзонади базуються на визнанні надзвичайної крихкості та уразливості світу. Деякою мірою наведені властивості знайшли відображення у романі «Life of Pi».

Книга Я. Мартеля складається з трьох частин, дія кожної з яких концентрується навколо окремого періоду життя головного героя – індійця Пісіна Молітора Пателя. У першій – опис дитинства героя, представлений від першої особи, чергується з коментарями власне автора, який зустрівся з персонажем вже через чверть сторіччя після основних подій. Друга частина роману є центральною, саме в ній більшою мірою реалізуються жанрові властивості робінзонади: оповідується історія дрейфу та виживання Пі разом з тваринами – зеброю, орангутангом, гієною та тигром Ричардом Паркером (батько героя був власником зоопарку; коли родина вирішила, через несприятливі політичні умови в Індії другої половини 1970-х років, емігрувати до Канади, він розпродав тварин до зоопарків Америки, і вони ідуть одним кораблем) – на човні по Тихому океану. Дія третьої частини роману

відбувається вже після поневірянь персонажа – у лікарні в Мексиці, куди він потрапляє. Вона представляє собою серію діалогів Пісіна з представниками японської компанії, власністю якої був корабель «Цимцум», що потерпів аварію. Японці намагаються з'ясувати причини загибелі судна у єдиної людини, що вижила. Вони не вірять неймовірній історії Пі, тому той пропонує їм іншу, більш реалістичну, версію подій. Таким композиційним ходом Я. Мартель демонструє типову для постмодерністів схильність до гри з сюжетом, структурою і наративом, метою якої є апеляція до різних читачів, кожен з яких має свої естетичні уподобання та художні смаки.

Принципи робінзонади виявляються в романі «Life of Pi» доволі показово. Перш за все, це стосується сюжетного рівня оповіді. Переживши корабельну аварію, Пі втрачає родину та опиняється на рятувальному човні в повній ізоляції від людського товариства. Навколо нього не тільки безкрайні простори океани, але й дикі тварини, двоє з яких хижаки: гієна та тигр. Переживши декілька діб у страху, спостерігаючи боротьбу тварин (гієна вбиває орангутанга та зебру, а згодом така ж доля чекає на її саму – її долає тигр), він збирається з думками і духом, знаходить у човні необхідний для деякого часу мінімум прісної води та їжі. Він читає інструкцію з виживання, де було багато пунктів, які він взяв до уваги, і вони дійсно допомогли йому. Герой розширює це керівництво, придумуючи нові способи для врятування життя.

Тепер усі його турботи пов'язані з тим, як вижити поруч із хижим звіром. Саме це сусідство підштовхує Пі до заняття трудовою діяльністю (згадаємо «Робінзона Крузо» Д. Дефо). Він починає ловити рибу, потім – черепах, щоб прокормити не тільки себе, але й Ричарда Паркера. Символічно, що тигр носить людське ім'я – це одразу налаштовує читача на сприйняття його як істоти, рівноправної з головним героєм (це ім'я згадується ще до початку історії корабельної аварії, але ми ще не розуміємо, що це не людина) – так виявляється антропоморфізм. Спочатку вбивство, а потім і поїдання риби та черепахового м'яса, викликало у Пі відразу – адже, як усі індіюсти, він був вегетаріанцем. Але згодом він розуміє, що це є життєвою потребою і ніяк не суперечить природним

законам. З іншого боку, він слідує законам цивілізації, облаштовуючи човен, підтримуючи у ньому чистоту. «*The feeling of busyness was profoundly satisfying; I hadn't thought at all about my plight or myself*» [Martel 2001 : 178], – резюмує хлопчик, іронічно переосмислюючи думки, висловлені автором першої робінзонади. Також, як віруюча людина Патель проводить релігійні обряди, знову ж таки затверджуючи свою приналежність до цивілізованого світу.

Перебуваючи на човні, потребуючи товариства якщо не собі подібних, то хоча б будь-яких живих істот, Пі Патель знаходить його в оточуючому океані. Він відкриває, що море – це величезне місто: «*Just below me... were highways, boulevards, streets and roundabouts bustling with submarine traffic. In water that was dense, glassy... fish like trucks and buses and cars and bicycles and pedestrians were madly racing about... This is surely what Tokyo must look like at rush hour*» [Martel 2001 : 169]. В інших епізодах описується мікросуспільство морських жителів: «*The underside of the raft became host to a multitude of sea life... It started with a soft green algae that clung to the life jackets. ... Animal life appeared. The first that I saw were tiny, translucent shrimp, hardly half an inch long. They were followed by fish... After that I noticed the black worms... the green gelatinous slugs... and lastly the crabs*» [Martel 2001 : 190]. Фактично, у морі герой знаходить заміну цивілізації.

У стані вимушеної самотності, в екстремальній ситуації традиційно для робінзонади виявляється кращі або гірші якості людини, його здатність, або її відсутність, продемонструвати духовність свого світосприйняття. Пі Патель, на наш погляд, виявляє кращі якості своєї особистості. І це цілком закономірно, адже він виховувався гарними людьми, ріс доброю людиною, яка тонко відчувала світ навколо. Такому розвитку його духовності, також, сприяла його віра у Бога. Він відчував любов навколо та дарив нею оточуючих істот, зокрема – тигра. Цікаво простежити еволюцію його сприйняття цієї тварини. Спочатку його співіснування з тигром обумовлюється тільки страхом і бажанням вижити. Згодом він розуміє, що його потрібно приручити, і він зізнається: «*...a part of me was glad about Richard Parker. A part of me did not*

want Richard Parker to die at all, because if he died I would be left alone with despair, a foe even more formidable than a tiger. If I still had the will to live, it was thanks to Richard Parker. He kept me from thinking too much about my family and my tragic circumstances. He pushed me to go on living» [Martel 2001 : 160]. Тільки тигр підтримував у ньому жагу до життя та залишив його справжньою людиною. Пі робить спробу керувати цією твариною через дресуру і йому це вдається. За моделлю життя тигра, він помічає «свою» територію сечею, щоб той відчував себе чужаком на цій площині і не зважувався заходити на неї. Неодноразово герой висловлює вдячність долі за те, що вона залишила його саме з королівським бенгальським тигром, а не з будь-якою іншою твариною. Часто Ричард Паркер наділяється оповідачем людськими якостями. Наприклад, у сцені ловлі літаючих риб: «*It was a dazzling display of might and speed. ... Such a mix of ease and concentration, such a being-in-the-present, would be the envy of the highest yogis*» [Martel 2001 : 176]. Поступово Патель осягає натуру звіра. Він настільки близько у внутрішньому плані наближається до Паркера, що думка про можливість його загибелі пригнічувала його сильніше за неминучість власної смерті. Коли човен з потерпілими майже стикається з танкером, але люди на великому судні, їх не помічають, хлопчика охоплює почуття туги та образи, муки та самотності. Але, побачивши, що тигр реагує на це розчарування лише капризним позіханням, він вигукує, звертаючись до тварини: «*I love you, Richard Parker. ... don't give up. I'll get you to land, I promise, I promise!*» [Martel 2001 : 222]. Спілкування з тигром надає людині сили до боротьби за життя.

У романі присутні посилання на інші історії виживання в умовах ізоляції у відкритому морі: «*The Robertson family survived thirty-eight days at sea. Captain Bligh of the celebrated mutinous Bounty and his fellow castaways survived forty-seven days. ...Owen Chase, whose account of the sinking of the whaling ship Essex by a whale inspired Herman Melville, survived eighty-three days... The Bailey family survived 118 days. I have heard of a Korean merchant sailor named Poon, I believe, who survived the Pacific for 173 days in the 1950s*» [Martel 2001 : 182]. Ці факти

потрібні автору для розширення контексту неймовірної історії виживання його героя, який, перш ніж дістатися берегу, протримався в океані 227 днів.

Характерний для робінзонади мотив острова наявний і в романі Я. Мартеля. Пі вже ближче до кінця своєї подорожі потрапляє на дивний острів. Після довгих поневірянь, виснажені та голодні герої натрапляють на якусь незвичну поверхню доволі великої площини. Тут не було власне ґрунту, його заміняли туго сплетені водорості, по яким можна було ходити. На цьому острові, прямо з водоростей, росли дерева. Його населяли невеличкі звірята сурікати (їх було безліч), які жили за рахунок риби. Вона кожної ночі за загадковими причинами, тільки-но померла, з'являлася в невеличких озерах острова. Трубочаті стеблини «водоростей», як з'ясовується, були приємні на смак та дуже поживні – ними й харчується Пі. Їжею для тигра стали сурікати. Обидва персонажі поліпшують свій фізичний стан, перебуваючи на острові. Вже наприкінці цього періоду подорожі Пі розуміє, що вночі рослини острова виділяють їдку отруту, яка вбиває усе живе (він знаходить людські зуби), тому сурікати спали на деревах, подалі від трав'янистої поверхні, і вирішує покинути цю таємничу місцевість, з ним слідує і Паркер.

Книгу Я. Мартеля можна розглядати і як своєрідний «роман виховання». Як відомо, змістом цього романного жанру є психологічне, моральне та соціальне формування особистості; у творах завжди акцентується, як з дорослішанням змінюється ставлення героя до окремих явищ оточуючого світу. Що стосується роману «Life of Pi», то не тільки час перебування героя у човні став вирішальним етапом його життя. Деякі попередні події сформували риси, які він виявив у цій жахливій, але не безвихідній, ситуації. Не випадкове ім'я героя – він був названий на честь найстарішого у містечку, де він народився, басейну «Пісін-Делінь». Друг його батька Мамаджи був завзятим плавцем. Саме він запропонував таке незвичне ім'я майбутнім батькам, які взагалі не вміли плавати. Він навчає хлопчика Пісіна плаванню, володіння яким згодом стало у нагоді шістнадцятирічному підлітку після корабельної аварії. Під час навчання Пі спочатку не виявляв ніякого інтересу, але поступово відчув

потребу у водній стихії. «*I returned to the sea, beckoned by the mighty waves that crashed down and reached for me in humble tidal ripples, gentle lassos that caught their willing Indian boy*» [Martel 2001 : 15], – згадує герой своє дитинство.

Пі зізнається, що на його життєвому шляху, який передував ситуації в океані, було багато достойних вчителів, що проникнули в його розум та «*lit a match*» [Martel 2001 : 29], тобто висвітили потаємні закутки його ще не сформованої свідомості. Дуже тепло герой згадує про вчителя біології Сатіша Кумара, який був атеїстом та в усьому керувався лише розумом. Він часто приходив до зоопарку батька Пі, «*it was to take the pulse of the universe, and his stethoscopic mind always I confirmed to him that everything was in order*» [Martel 2001 : 29]. Саме він навчає хлопчика матеріальному сприйняттю світу: «*Why tolerate darkness? Everything is here and clear, if only we look carefully. ...Reason is my prophet and it tells me that as a watch stops, so we die. It's the end*» [Martel 2001 : 30–31]. Ці прості істини допомогли Пі у скрутних обставинах – згідно законів логіки він вдало знаходив засоби виживання у відкритому морі. Сатіш Кумар фактично вплинув на те, що, вже потрапивши до Канади, Патель пішов навчатися на зоолога у Торонтський університет. «*I felt a kinship with him. It was my first clue that atheists are my brothers and sisters of a different faith, and every word they speak speaks of faith. Like me, they go as far as the legs of reason will carry them – and then they leap*» [Martel 2001 : 32], – віддає оповідач данину подяки своєму вчителю. І далі вже освічений та навчений гірким досвідом Пі стверджує: «*It is not atheists who get stuck in my craw, but agnostics. Doubt is useful for a while. We must all pass through the garden of Gethsemane. If Christ played with doubt, so must we. ...But we must move on. To choose doubt as a philosophy of life is akin to choosing immobility as a means of transportation*» [Martel 2001 : 32].

Наступним кроком пізнання життя героєм стало усвідомлення того, що звір є звіром, і пам'ятати про це потрібно завжди. Ніколи не можна довіряти хижаку – навчає Пі його батька. Цей урок був наданий герою, тому, що він ріс дуже доброю дитиною, яка любила тварин, довіряла їм, наділяла їх людськими

якостями. Батько провів сина через увесь зоопарк, пояснюючи, у чому може бути небезпека спілкування з тією чи іншою твариною. Тільки морські свинки не приховують ніякою загрози для людини, – завершує він свій урок. Цей епізод надовго закарбувався у пам'яті Пі і допоміг йому об'єктивно сприймати справжню натуру тигра Ричарда Паркера.

На особливу згадку заслуговує процес формування у підлітка релігійних поглядів. Парадокс, але Пісін Патель поступово прийшов до сповідання трьох релігій: індуїзму, християнства та ісламу. В кожній з них він знайшов якісь переваги і вважав цілком природним, що людина може вірити у різних богів.

Хоча Пі народився у родині, яка досить поверхово ставилась до релігійного культу, він вважав себе індуїстом: *«There is Brahman, the world soul, the sustaining frame upon which is woven, warp and weft, the cloth of being, with all its decorative elements of space and time. There is Brahman nirguna, without qualities, which lies beyond understanding, beyond description, beyond approach; with our poor words we sew a suit for it – One, Truth, Unity, Absolute, Ultimate Reality, Ground of Being»* [Martel 2001 : 51].

Хлопчик Патель, зобов'язаний індуїзму, за його словами, широтою релігійної уяви, яка вмістила у себе міста та ріки, поля битв та ліси, священні гори та морські безодні, спочатку дуже насторожено ставиться до християнства. Він не може змиритися з тим, що Христос доступний кожному (*«That is God as God should be. With shine and power and might»* [Martel 2001 : 57]), що священник терпеливо чекає, коли хто-небудь захоче поговорити з ним (*«He was a man whose profession it was to love, and he would offer comfort and guidance to the best of his ability»* [Martel 2001 : 55]). Але потім саме людяність християнського Бога залучає підлітка до лона цієї церкви. Вже через рік Пі приєднується і до ісламу. Для нього ця релігія стає втіленням братерства та благоговійної любові. *«Every element lived in harmonious relation with its neighbour, and all was kith and kin. ...I felt like the centre of a all circle*

coinciding with the centre of a much larger one. Atman met Allah» [Martel 2001 : 62], – описує оповідач своє сприйняття ісламу.

Коли священик, імам та пандит одночасно дізналися, що їх найбільш зразковий прочанин сповідує декілька релігій, вони були шоковані. На це Пі щиро відповідає: «*All religions are true.' I just want to love God*» [Martel 2001 :70]. За словами Д. Дроздовського, спілкування Пателя з Богом – «*трансперсональне, особистісне, позбавлене ідеологічних заборон і перепон*» [Дроздовський 2016]. Такий «політеїзм», свого роду «міжрелігійний діалог» також став однією з ключових основ його особистості та допоміг герою вижити.

Таким чином, Я. Мартель у книзі «*Life of Pi*» збагатив поетику жанру робінзонади рисами роману виховання. Типові для робінзонади домінанти ізоляції, острову, виживання, боротьби природних та цивілізаційних основ у людській свідомості неподільно пов'язані з мотивами дорослішання й формування соціальної моделі поведінки. Поза межами даної статті залишилося питання про ознаки інших жанрів у творі канадського автора (філософського роману і трилеру, зокрема). У цьому полягає перспектива розробки теми.

БІБЛІОГРАФІЯ

Вулис 1986 – Вулис А. З. В мире приключений : Поэтика жанра / А. З. Вулис. – Москва : Сов. писатель, 1986. – 384 с.

Дроздовський 2016 – Дроздовський Д. Боги і демони у житті Пі. – Режим доступу : https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/review/44451/

Нямцу 2007 – Нямцу А. Миф. Легенда. Литература (Теоретические аспекты функционирования / А. Нямцу. – Черновцы, 2007. – 520 с.

Попов 1988 – Попов Ю. И. Робинзонада XX века (функционирование традиционной сюжетной модели в европейских литературах новейшего времени : автореферат дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.05 – литература стран Западной Европы, Америки и Австралии ; 10.01.08 – теория литературы / Ю. И. Попов. – К., 1988. 23 с.

Martel 2010 – «Life Of Pi»: Author's New Book Asks What Happened. –
Режим доступу : <http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=126086329>

Martel 2015 – Martel Y. How I Wrote Life of Pi / Y. Martel. – Режим
доступу : <https://medium.com/@Powells/how-i-wrote-life-of-pi-6ffe1c0177ac>

Martel 2001 – Martel Y. Life of Pi / Y. Martel. San Diego–New York :
A Harvest Book Harcourt Inc., 2001. 333 p.

Pratt 2017 – Pratt B. Yann Martel / B. Pratt. – Режим доступу :
<http://www.thecanadianencyclopedia.com/articles/yann-martel>